

Скрипник С.В.
завідувач науково-практичною лабораторією
інноваційних технологій в освіті
Хмельницького обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В СІЛЬСЬКІЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

У статті проаналізовано різні підходи до екологізації навчально-виховного процесу в сільській загальноосвітній школі. Зосереджено увагу на тому, що екологізація - це дія на поведінку та мислення учня, при якому він засвоює єдність і неподільність природи Землі, необхідність оптимізації процесів взаємодії людського суспільства з довкіллям, оволодіває елементарними навичками прогнозування, розуміє цінності навколишнього середовища.

In the article the different going is analysed near the ecologization of an educational-educate process in rural general school. Concentrated attention on that ecologization - it operating on a conduct and thought of student, at which it masters unity and indivisibility of nature of Earth, necessity of optimization of processes of co-operation of human society with an environment, seizes elementary skills of prognostication, understands the values of environment.

Одним із стратегічних напрямів у екологічній освіті сільської загальноосвітньої школи є широкомасштабна екологізація навчально-виховного процесу. Проте в даний час єдиного трактування цього терміну немає. Так, на думку Н.Ф. Реймерса, екологізація – це проникнення екологічних ідей у всі сфери суспільного життя. Екологізація – актуалізує Н.Ф. Реймерс – розрахована на збереження можливості існування і розвитку довгого ланцюга поколінь людей в межах закону єдності природа – організм і правила відповідності умов середовища генетичної приреченості організму. У довгостроковому плані він охарактеризував екологізацію як шлях суспільного розвитку, що визначається глобальними екологічними обмеженнями [1, 54].

І.П. Герасимов обґрунтовував поняття «екологізація» як «сукупність методів і засобів оптимізації природокористування...» [2, 33]. Згідно з

І.П. Герасимовим головними цілями екологізації є:

- оптимізація умов життєдіяльності людства шляхом збереження і поліпшення властивостей природного середовища;
- перехід виробництва на безвідходні технології і замкнуті цикли ресурсоспоживання;
- раціональне використання природних ресурсів, яке забезпечує їхню охорону, відновлення і розширене відтворення;
- захист і збереження генофонду рослинного і тваринного світу.

Екологізацію як принцип екологізму, який полягає у визнанні тісного взаємозв'язку різних форм і проявів сучасного життя з навколишнім середовищем, визначали І.Я. Блехцин і В.Я. Мінеєв [3, 14].

У свою чергу В.П. Максаковський вважав, що екологізація припускає розгляд людини в нерозривному зв'язку з середовищем. «Екологізація, як напрям, – відзначав він, – також характерна для всього міждисциплінарного комплексу наук, який досліджує взаємодію суспільства, виробництва і навколишнього середовища або екорозвиток» [4, 45].

Підсумовуючи вислови дослідників з приводу трактування терміну «екологізація», слід зазначити, що він одержав безліч тлумачень: екологізація науки, техніки, освіти. Так, на думку Н.Ф. Реймерса, загальна екологізація означає різнобічний, системніший, ніж раніше, підхід до об'єктивного світу і більше усвідомлення ролі природи в житті людини [1, 54].

На думку Н.М. Мамедова, слід надати пильну увагу таким питанням, як екологізація системи освіти, формування екологічної свідомості, підвищення соціально-екологічної відповідальності особи [5, 27].

У своїх поглядах на екологічну освіту Н.М. Мамедов вважав, що екологізація припускає включення екологічних аспектів у всі освітні предмети, екологізацію процесу навчання, екологізацію середовища освітніх установ, екологізацію взаємостосунків вчитель-учень [5, 24].

У той же час, ряд дослідників вважали, що екологізація освіти не є механічним додаванням до загальної освіти, а виступає органічною складовою частиною системи освіти в цілому.

Актуалізуючи педагогічну думку щодо реалізації екологічного підходу в шкільній освіті В.В. Ніколіна відзначала, що разом з екологізацією всіх шкільних дисциплін, необхідним є одночасне включення в навчальні плани інтегрованих екологічних курсів: «Природокористування», «Екологія», «Глобальна екологія» та інших [6, 59].

Як вважав В.С. Преображенський, програма з екологізації повинна бути орієнтована, перш за все, на екологічне виховання особистості, на формування ціннісного ставлення до природи. Він відзначав, проте, що екологізація змісту підручників виявилася не легкою справою, бо вимагає глибокого професійного вивчення, яке не можна замінити біглим читанням декількох вітчизняних і зарубіжних напівпопулярних книжок [7, 38].

На нашу думку, таке масове захоплення «екологізацією» призводить, часом, до механічного насичення шкільних підручників природоохоронним матеріалом. Однобічність такого підходу очевидна, оскільки природоохоронне навчання і виховання в недалекому минулому відчутного результату не принесло. Тому треба дуже відповідально підходити до цієї справи, не повторюючи помилок авторів книг про екологію попередніх років.

У процесі екологізації шкільних дисциплін небезпечною тенденцією стало посилене упровадження в зміст шкільних предметів фактів негативного впливу людини на навколишнє середовище. Ця обставина не може не насторожувати педагогів.

На таку обставину зверталася увага в матеріалах міжвузівської конференції в м. Іваново (1984 р.). Зокрема було підкреслено, що екологізація шкільних дисциплін здійснюється шляхом упровадження до складу шкільних предметів знань про негативні дії людини і шляхів їхнього подолання, тобто про раціональне природокористування і охорону природи.

Так із засобів масової інформації на голови широких верств населення, у тому числі і школярів, обрушуються численні приклади наслідків таких дій, часто невідповідних дійсності. На жаль, не лише журналісти, але й деякі педагоги звертають увагу на насичення шкільних підручників «негативом». З педагогічної точки зору це неприпустимо. Замість мотивації захисту середовища, школярів переконують у безвихідності ситуації, а в результаті у порочності будь-якого виду діяльності людини в довкіллі.

У даному випадку ми стикаємося з недотриманням загальнодидактичного принципу – врахування вікових особливостей школярів в навчально-виховному процесі та виховного впливу природного середовища і особливо сільського.

Ми підтримуємо думку В.Б. Калініна, який вважає крайністю інформувати учнів про проблеми, не підкріплюючи це відомостями про можливість і шляхи вирішення цих проблем. «Якщо діти не бачать позитивних прикладів вирішення проблем, – говорить він, – якщо освіта не даватиме їм можливості знайти власний досвід вирішення екологічних проблем на рівні

своєї сім'ї, своєї школи, своєї місцевості – це приведе до апатії, зневіри у власні сили, зниженню соціальної активності. Отже, в екологічній освіті...повинні бути збалансовані «світлі» і «темні» аспекти проблеми стану і охорони навколишнього середовища...» [8, 40].

Тому Н.А. Риков стверджував, що дуже важливо не тільки не залякувати дітей труднощами, але і вселяти в них оптимізм і упевненість у тому, що людство все подолає. «На жаль, – констатував він, – у виховній роботі на уроках біології, природознавства, географія, хімії і фізики зараз домінує використання негативних прикладів дії на природу...» [9, 215]. «У екологічній освіті необхідно подолати виникле в суспільстві відчуття безвихідності екологічної ситуації, що виникла в суспільстві...» [9, 216]. Ми погоджуємося з його точкою зору, тому що позитивна установка є завжди важливою у вихованні та освіті. Безумовно, як позитивні, так і негативні емоції сприяють розвитку особистості, але, нам здається, що позитив повинен переважати.

Підводячи підсумок сказаному, можна стверджувати, що більшість вчених дотримуються думки, що екологізація є процесом формування екологічної свідомості учня та формування ціннісного ставлення до природи. При цьому вона не є механічним додаванням до середньої освіти, а виступає органічною складовою частиною системи освіти в цілому. Екологізація підручників є дуже нелегкою справою, бо часто автори не дотримуються балансу між «світлими» і «темними» аспектами проблеми стану і охорони навколишнього середовища, та залякують дітей труднощами. Завдання підручників: вселяти у школярів оптимізм і упевненість у тому, що людство все подолає.

Одним з напрямів екологізації навчально-виховного процесу є впровадження елементів ігрової діяльності, тому що вона включає багато інших різноманітних видів діяльності і є універсальною. Особливо важливим є те, що учні старших класів сільської загальноосвітньої школи беруть участь в іграх без примушення, на добровільних засадах. Педагогічно грамотне керівництво ігровою діяльністю дозволяє розширити кругозір старшокласників, залучити в природоохоронну діяльність велику кількість школярів, допомагає виховувати в особистості відчуття відповідальності за стан рідної природи, а отже сформувані ціннісне ставлення до неї.

Важливими є не окремі заходи, а добре продуманий безперервний процес, система діяльності з вивчення, збереження і поліпшення природного середовища.

Серед традиційних масових форм натуралістичної роботи слід відзначити свята і тематичні дні: День природи, День лісу, День урожаю, Осінній бал, свято Нептуна, Лісовий карнавал та інші. Зміст натуралістичних свят може бути різним, але принципи їхньої організації, в основному, спільні. Не важливо, яка тема обрана для того або іншого свята, головне, щоб вона була направлена на всебічний розвиток старшокласників, формування їхньої активної життєвої позиції, суспільної відповідальності за долю рідної природи і надовго відобразилося в пам'яті всіх його учасників. «Охорона природи – справа кожного» – ось основна ідея, яка червоною ниткою повинна проходити крізь композицію будь-якої натуралістичної справи.

Велику частину виховного навантаження несе на собі період колективної підготовчої роботи до свята. У ході підготовки треба стимулювати творчу ініціативу, винахідливість, вигадку учнів старших класів. Бажано вибрати раду справи, яка уточнює, конкретизує план підготовки і проведення свята, випрацьовує завдання і доручення загонам, командам, бригадам. Кожен колектив готує свій напрям роботи.

Ключ до успіху свят – в подоланні формалізму і штампів в їхньому проведенні. Ми рекомендуємо сміливіше імпровізувати, вводити в програми тематичних днів і свят лялькові театралізовані вистави екологічного змісту, вечори жартівливо-карнавального типу, влаштовувати виставки, аукціони, ярмарки, підтримувати самодіяльну творчість глядачів. У ці дні можна провести тематичні лінійки, спецвипуски стінгазет, конкурси малюнків, плакатів, фотографій, творів-мініатюр про улюблений куточок природи, трудові десанти та інші суспільно корисні справи.

Заслуженою популярністю у старшокласників сільської загальноосвітньої школи користуються конкурси і турніри. Ігрові конкурси мають, зазвичай, комплексний характер, представляючи собою поєднання традиційних вікторин, різних змагань, виступів. Так, турнір знавців природи (Юних екологів) може включати декілька етапів: конкурс на кращого знавця таємниць природи (учень намагається висунути свою гіпотезу щодо розгадки однієї з її таємниць); конкурс малюнків «Природоохоронні знаки» (командам пропонується намалювати різні природоохоронні знаки, які можна встановити в таборі, в лісовій зоні, на екологічній стежці); естафета ерудитів (вона проводиться ланцюжком: перша команда ставить питання другій, друга – третій і т.д.); конкурс усних розповідей на тему «Червона книга», «Зелена книга Землі», «Чорні сторінки довкілля», (учасники турніру повинні розповісти про найдивовижнішого, на їхній погляд, представника флори або фауни, що потрапив на сторінки книги та обґрунтувати напрями виходу з

складних екологічних ситуацій); конкурс знавців голосів природи (команди слухають магнітофонний запис з голосами птахів, інших тварин. Його включають 2–3 рази. Необхідно написати назви тварин в тому порядку, в якому вони звучали); реклама книг про природу (книга може бути запропонована наперед або в ході турніру); конкурс на краще інсценування байки, персонажами якої є представники флори або фауни. Переможців в особистій і командній першості визначають за підсумками турніру в цілому.

Завжди з великим успіхом проходить конкурс науково-фантастичних проектів. Старшокласникам можна запропонувати такі теми проектів: «Чи було життя на Марсі», «Земля заповідна», «Як складуться взаємовідносини людини та природи в майбутньому», «Планета Земля у 3000 р.», «Тваринний світ інших планет», «Наше майбутнє – земля, океан або космос?», «Енергія сонця – людям», «Освоєння сонячної системи». Дуже важливо, щоб захист проектів проходив в доброзичливій атмосфері з дотриманням регламенту: захист проекту – до 7 хв., виступ «опонента» – 5 хв., рецензування – 2 хв. Такий регламент необхідний, щоб обговорення не затягнулося. Після виступів – відповіді авторів проектів на питання слухачів, членів журі.

Ігрова діяльність завжди спрямована на розвиток спостережливості, пам'яті, уміння орієнтуватися, дотримуватися правила поведінки в природі. У більшості випадків її організація не вимагає особливої попередньої підготовки. У той же час, такі ігри можна органічно включати в екскурсії, прогулянки. Вдалим поєднанням ігрової і пізнавальної діяльності є ігри-екскурсії.

Однією з форм роботи з екологічного виховання з учнями старших класів сільської загальноосвітньої школи є прес-конференція. Вона організовується у формі ролевої гри-бесіди членів делегацій або фахівців з питань охорони навколишнього середовища з представниками преси - кореспондентами різних газет, журналів, радіо, телебачення, кіно- та фоторепортерами. Виконання цих ролей створює у підлітків уявлення про міжнародні організації, установи країни, які контролюють діяльність з охорони навколишнього середовища, а також про засоби масової інформації, поширюючи знання з охорони природи серед населення.

Готує прес-конференцію оргкомітет. 2–3 старшокласника з його складу беруть на себе функцію керівників делегацій або установ, інші - функцію журналістів. Учні вивчають і уточнюють необхідний матеріал, тренуються у відповідях на питання. Оргкомітет наперед вивіщує оголошення про майбутню прес-конференцію, в якому перераховує всіх членів делегацій, з тим, щоб журналісти могли заздалегідь підготувати питання. Важлива роль в

прес-конференції відводиться ведучим. Вони розкривають суть проблеми, представляють делегації, спрямовують хід конференції.

Отже, як засвідчують результати нашого дослідження, педагогічний досвід багатьох вчителів та обґрунтований психологами факт, що екологічні знання, передані за допомогою гри, засвоюються набагато краще і міцніше, ніж сухі факти і статистика. Тому гармонійне поєднання уроків та позаурочної діяльності із засвоєння екологічних знань буде мати гарний результат.

Отже, на основі зазначеного вище, можна стверджувати, що під екологізацією навчально-виховного процесу у сільській загальноосвітній школі слід розуміти, таку дію на розум учня, при якій він засвоює єдність і неподільність природи Землі, необхідність оптимізації процесів взаємодії людського суспільства з навколишнім середовищем, опановує елементарні навички прогнозування, розуміє цінності навколишнього середовища в найширшому значенні, виконує правила індивідуальної поведінки в природі, виявляє готовність особистої участі в процесі оптимізації взаємовідносин людини і навколишнього середовища, володіє просторовим мисленням в аспекті взаємодії суспільства і навколишнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Реймерс Н.Ф. Экологизация. Введение в экологическую проблематику: Учебное пособие. – М., 1994. – 100 с.
2. Герасимов И.П. Советская конструктивная география. – М.: Наука, 1976. – 342 с.
3. Блехцихин И.Я., Минеев В.А. Производственные силы СССР и окружающая среда: Проблемы и опыт исследования – М.: Мысль, 1981. – 214 с.
4. Максаковский В.П. О сквозных направлениях в школьной географии // География в школе. – 1998. – № 1. – С. 45–50.
5. Мамедов Н.М. Концепция устойчивого развития и экологическое образование // Экология и география. – 1995. – № 3. – С. 24–28.
6. Николина В.В. Воспитание экологических ценностей у учащихся. – СПб., 1998. – 75 с.
7. Преображенский В.С. Что нам нужно? Экологические элементы в программе или ведущая роль экологического подхода? // География в школе. – 1991. – № 3. – С. 37–39.
8. Калинин В. Формула экологического образования // Евразия. Природа и люди. – 1997. – № 6. – С. 39–40.
9. Рыков Н.А. Географическое образование в средней школе. Концепция перестройки содержания // География и культура: Сборник материалов к IX съезду Географического общества. – Л.: Изд. ГО СССР, 1990. – 289 с.